

Ключевые слова: личностные смыслы, смыслообразование, переходные ситуации, толерантность к неопределенности, “буферная зона развития”, фасилитация.

Савченко Т.Л.

РОЛЬ УВАГИ В ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Рухаючись у напрямку вирішення питання про психофізіологічне забезпечення педагогічної діяльності, нами розглянуто особливості системної організації уваги у педагогів. Проведено експериментальне дослідження основних характеристичних властивостей уваги у працівників різного професійного рівня, котре мало за мету визначення залежності рівня показників уваги від віку, стажу, стану здоров'я та інших психодинамічних і соціальних показників.

Що таке увага? Для теоретичної психології це питання залишається одним з базових. Якщо зануритись в історію вивчення цієї проблеми ми потрапимо до філософських праць Августина, Фоми Аквінського, Р. Декарта, И. Канта, Г. Лейбніца та інших філософів. Довгий час вважали що “увага” – як самостійний психічний процес фактично не існує. Але на сьогодні стан речей змінився на діаметрально протилежний. Вважається що увага – одна з найбільш складних психічних функцій мозку людини. Основною функцією уваги є забезпечення зосередженості й спрямованості психічної діяльності. Разом з пам'яттю та мисленням вона є основою будь якої діяльності, визначаючи її ефективність та якість. Взагалі Б.Г. Ананьєва у 50-х прийшов до висновку, що увага є одним з головних факторів успішності діяльності людини.

Не дивлячись на те, що дослідженням уваги в умовах навчальних закладів у літературі присвячена досить велика кількість джерел, більшою мірою вони стосуються проблеми її формування та виховання у учнів. З точки зору забезпечення педагогічної діяльності, це питання і досі, на наш погляд, є недостатньо визначеним. Праця вчителя, з психологічної точки зору, одна з найскладніших видів діяльності, важливу роль у якій відіграє увага. Виходячи з цього, дослідження системної організації уваги як атенційного компоненту психофізіологічного забезпечення педагогічної діяльності, її особливостей у вчителів різних професійних рівнів має важливе практичне значення.

Педагогічна діяльність – це здійснення вчителем виховного та навчального впливу на учнів, який спрямований на їх особистісний, інтелектуальний розвиток та одночасно є основою саморозвитку і самовдосконалення [7]. Характеристиками педагогічної діяльності є цілепокладання, мотивованість, предметність. Згідно з системним підходом до вивчення педагогічної діяльності В.П. Симонова, діяльність вчителя

розглядається як сукупність таких взаємодіючих компонентів як: ціль діяльності, суб'єкт діяльності (учитель), об'єкт-суб'єкт діяльності (учні), зміст діяльності, способи діяльності, результат діяльності. Функції педагогічної діяльності: діагностична, орієнтаційно-прогностична, конструктивно-проектувальна, організаторська, інформаційно-пояснювальна, комунікативно-стимулююча, аналітико-оцінна, дослідницько-творча [9]. Спостережливість педагога, котра обумовлена увагою, повинна відрізнитись швидкою фіксацією важливих для роботи фактів. Чітке планування учбово-виховної роботи, підготовка до уроку, широке оперування учбовим матеріалом у процесі викладання, перевірка роботи учнів – все це потребує від вчителя перш за все достатньої зосередженості і стійкості уваги.

Згідно зі специфікою професійної діяльності вчителя такі властивості його уваги як **концентрація, розподіл, переключення, об'єм, спрямування і збереження** є передумовою продуктивності праці.

Концентрація уваги передбачає здібність вчителя зберегти зосередження на об'єкті уваги при наявності відволікаючих факторів у класі. „Одною з специфічних ознак високого розвитку уваги вчителя, – писав професор І.В. Страхов, – є урівноважене співвідношення стійкості і рухливості зосередження: збереження стійкості уваги на протязі всього уроку і її відповідні зміни, котрі обумовлені логікою розвитку теми уроку, зміною різних видів учбових занять, а також робочим станом і поведінкою учнів” [8].

Розподіл уваги означає одночасну концентрацію її на двох чи більшій кількості видах діяльності [6]. Вчитель часто змушений розподіляти свою увагу між двома, або навіть кількома видами діяльності та швидко переключати її з одної діяльності на іншу. Наприклад, вчитель, котрий пояснює новий матеріал, повинен одночасно спостерігати за поведінкою учнів, їхнім сприйняттям нової теми і, згідно оточуючим обставинам, здійснювати керування учнями.

Переключення уваги вчителя з однієї діяльності на іншу в складних і швидкоплинних умовах уроку, означає здібність швидко в них орієнтуватись. Ступінь переключення уваги залежить від цілого ряду умов. До їх числа належать, перш за все, співвідношення між змістом попередньої й наступної діяльності, а також відношення до них: чим привабливіша попередня і менш цікава наступна діяльність, тим більш важке переключення, і навпаки. Безперечно швидкість і легкість переключення уваги залежить від типу нервової діяльності індивіду, швидкості проходження нервових процесів. У осіб, що характеризуються рухливістю нервової системи (швидким ходом від збудження до гальмування і навпаки), переключення уваги відбувається легше [4]. Не менш значущими при переключенні уваги виявляються особистісні властивості вчителя, зокрема: активність і зацікавленість, мотиваційний рівень і т.ін. І нарешті, ще один важливий фактор – професійність вчителя, вміння організувати свою роботу та контролювати процес забезпечення швидкого переключення уваги.

Важливою якістю уваги в педагогічній роботі є також її **об'єм**. Вчителю доводиться під час уроку тримати у колі свого зору не один предмет, а декілька [1]. Дивлячись на клас, він повинен бачити багатьох учнів водночас, хоча в фокусі його свідомості може знаходитись лише один учень. Великий об'єм уваги дозволяє вчителю слідкувати за відповіддю одного учня і також спостерігати за поведінкою інших.

Спрямування і збереження уваги залежать як від вибору вчителем об'єктів уваги, так і від включення цих об'єктів у діяльність. Педагог повинен будувати навчальний процес таким чином, щоб включити об'єкт викладання у яку-небудь діяльність та примусити свідомість учнів рухатись у тому напрямку, котрий пов'язаний з даним об'єктом. Діяльність при цьому являє собою "оперуванням" з реальними або віртуальними об'єктами. У протилежному випадку, якщо психічна діяльність вчителя буде затримуватись на якомусь об'єкті і затримувати на ньому увагу учнів, результатом стане лише зупинка свідомості і з навчального процесу нічого не вийде [3]. Як зазначав Н.Ф. Добринін [2], задача педагога полягає в тому, щоб добиватися активізації психічних процесів у школярів. Педагогічний процес пов'язаний з отриманням нових знань, тому у першу чергу треба привернути увагу, щоб активізувати мислення учнів. Разом з мисленням проходять і сприйняття, і пам'ять, і уява, і вольові процеси учнів.

Цілком природньо, що одночасне виконання різних видів діяльностей може призводити до часткового, чи повного порушення однієї з них, таким чином знижується продуктивність роботи. Вміння розподіляти увагу виробляється в процесі педагогічної діяльності і досвідчений педагог значно краще і швидше виконує одночасно усі дії і спостереження, котрі від нього вимагає робота.

Окрім вище перелічених ознак уваги, котрі повинні контролюватись вчителем І.В. Страхов наполягав на тому, щоб увага вчителя була яскраво виражена, було видно його живу зацікавленість предметом викладання і успіхом школярів [8]. Таким чином до суб'єктивних явищ уваги можна віднести її ясність, контрастність, яскравість і жвавість. Ці характеристики уваги розглядаються як якості образів, ідей – когнітивних сфер свідомості.

Хоча неможливо сказати, що в педагогічній діяльності все залежить від уваги, але вона являє собою своєрідне мірило, завдяки котрому можливо з'ясувати успіх діяльності. Крім того, особливість праці вчителя полягає в тому, що він сам є об'єктом уваги учнів. Тому увага вчителя повинна розповсюджуватись й на себе самого: що і як він робить, наскільки чітко і зрозуміло викладає матеріал уроку. На наш погляд, у характері вчителя повинна бути наявна певна доля артистизму і вміння відслідковувати свій "виступ".

Щоб забезпечити гарне викладання уроку, вчителю потрібна сила, котра проявляється у повному зосередженні інтелектуальних і фізичних сил на своїй роботі. Досвідчений вчитель мобілізує свої сили досить легко. Навпаки, недостатньо досвідчений вчитель повинен багато працювати над собою, щоб

майже автоматично вміти актуалізувати свій психічний стан, необхідний для проведення уроку.

Головна проблема в науковому дослідженні уваги полягає, як ми бачимо, у великій різноманітності її прояву. Таким чином основним пунктом вирішення питання проблем дослідження уваги виявляється вибір методологічної основи, котра дозволить об'єктивно розглянути всі її різноманітні функції.

Для виконання експериментальної частини дослідження було використано наступні методики:

1. Анкета, що містить 23 питання, котрі з'ясовують: вік, стаж, пед. навантаження, матеріальне становище, задоволеність від стосунків з керівництвом школи, колегами, та батьками учнів, а також динаміку самопочуття протягом дня, місяця, чверті і усього учбового року.
2. Тест диференційної самооцінки функціонального стану людини, котра дозволяє дослідити: самопочуття, активність, настрої, працездатність, стан здоров'я, життєву задоволеність, зацікавленість у роботі, задоволеність від роботи, професійний рівень;
3. Коректурна проба "Кільця Ландольта" – показники якої ідентифікують такі властивості уваги як стійкість, обсяг, розподіл, концентрацію, коливання;
4. Тест „П'єрона-Рузера” – для визначення рівня концентрації уваги [5].

У дослідженні взяли участь 138 працівників жіночої статі середніх учбових закладів міста Києва віком від 20 до 63 років. Педагогів поділено на чотири вікові групи: 20-29, 30-39, 40-49 і 50-63 роки.

Проведено статистичну обробку результатів тестування, достовірність відмінностей перевірено за допомогою t-критерію Ст'юдента.

Проведений кореляційний аналіз показав статистично достовірну залежність між мірою концентрації уваги при виконанні коректурної проби „Кільця Ландольта”, що вимірюється кількістю допущених помилок, від віку ($P < 0,001$), стажу ($P < 0,0005$), стану здоров'я ($P < 0,015$), рівня життєвого задоволення ($0,05$).

Відповідно до попередніх даних при виконанні коректурної проби „Кільця Ландольта”, знайдено достовірну залежність між відносною частотою помилкових дій, та: віком ($P < 0,002$), стажем ($P < 0,005$), станом здоров'я ($P < 0,008$), рівнем життєвого задоволення ($P < 0,037$).

Рівень концентрації уваги, що визначався за допомогою тесту „П'єрона-Рузера” корелює з життєвим задоволенням ($P < 0,007$) і задоволенням від роботи ($P < 0,033$).

Серед показників, котрі впливають на рівень уваги вчителя за даними проведеного дослідження, можна зазначити наступні: екзистенціальні (життєве задоволення і задоволення від роботи); фізіологічні (вік і відповідно стаж роботи, а також стан здоров'я). Усі вище перелічені показники можна віднести до прогностичних при визначенні рівня уваги вчителя при забезпеченні професійної діяльності.

Подальше дослідження у цьому напрямку буде спрямоване на пошук корегуючих заходів з урахуванням індивідуальних особливостей вчителя, що нададуть змогу оптимізувати роботу і підвищити показники уваги для збільшення працездатності.

Література

1. Гोनоболін Ф.Н.. Вниманіе и его воспитаніе // Москва: “Педагогика”. – 1992. – 160 с.
2. Добрынін Н.Ф.. Вниманіе и его воспитаніе. – М.: “Правда”.- 1951. - 32с.
3. Дормашев Ю.Б., Романов В.Я.. Психология вниманія // Москва: “Тривола”. – 1995. – 348 с.
4. Крылов А.А., Маничева С.А.. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии. – Издательство Санкт-Петербургского университета: “Питер”. – 2003. – С. 126-138.
5. Пашукова Т.И., Допира А.И., Дьяконов Г.В. Практикум по общей психологии // Учеб. пособие. – Москва: “Институт практической психологии”. – 1996. – 200 стр.
6. Петровский А.В.. Общая психология // Москва: “Просвещение”. – 1986. – С. 231-246.
7. Разушнікова Н.А., Николаева Е.И.. Соотношеніе оценок вниманія и успешности обученія // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 123-129.
8. Страхов И.В.. Вниманіе школьников в процессе изобразительной деятельности // Саратов: “Издательство саратовского университета”. – 1968. – 136 стр.
9. Фридман Л.М., Волков К.Н. // Психологическая наука – учителю. – Москва. – 1985. – 206 стр.

Summary:

We have considered features of organisation of attention as component of psycho-physiological maintenance of pedagogical activity. The conducted researches have allowed to show dependence of the basic characteristics of attention on age, experience, condition of health, and also other psycho-dynamical and social parameters.

Резюме:

Нами рассмотрены особенности организации внимания как компонента психофизиологического обеспечения педагогической деятельности. Проведенные исследования позволили показать зависимость основных характеристик внимания от возраста, стажа, состояния здоровья, а также других психодинамических и социальных показателей.